

Ch'wil a besoere ihr onzogen

Kees Naaktgeboren

Een interessante bron van Jiddisje teksten zijn de joodse prentbriefkaarten uit het begin van de twintigste eeuw. Een groot deel daarvan bevat Jiddisje teksten, vaak op rijm. Sommige zijn bovendien in het Jiddisj beschreven door hun afzender. Hieronder bespreekt Cees Naaktgeboren een aantal voorbeelden van zulke kaarten uit zijn omvangrijke collectie.¹

Het leeuwendeel van de joodse kaarten bestaat uit nieuwjaarskaarten. En verder valt het op dat ze allemaal uit het asjkenazische milieu komen. De verklaring voor deze twee feiten is dezelfde. De beroemde Jaäkov ben Mosjee Möllin, ook bekend als de Maharil (1360-1427), had groot gezag in Duitsland, Oostenrijk en Bohemen. Hij zei van zijn leraar Sjalom ben Jitschak te hebben geleerd dat men vanaf het begin van de maand elloel (de laatste maand voor Rosj Hasjana) brieven aan vrienden moest beginnen met een zegenwens voor het nieuwe jaar. Op zijn advies werd het in de hele asjkenazische wereld gebruik om dat te doen. Men ging zelfs apart brieven schrijven om de nieuwjaarswens te kunnen versturen, en vaak tekende men iets op de brief om deze te verfraaien. Geen wonder dat de prentbriefkaart hier een gat in de markt vond. De sefardische joden deden niet aan deze gewoonte mee, want zo ver reikte het gezag van de Maharil niet.

De voorstellingen op de kaarten voor Rosj Hasjana variëren van typische nieuwjaarswensen tot de afbeelding van allerlei joodse gebruiken en tradities, van voorstellingen die op joodse volksliederen betrekking hebben tot pure fantasie, en van zionisme tot emigratie naar Amerika. Vanzelfsprekend zijn er veel kaarten waarop de Hebreeuwse zegenwens voor Rosj Hasjana staat: 'Moge u worden ingeschreven voor een goed jaar'. Wij zullen ons hier beperken tot kaarten die bovendien of uitsluitend een boodschap in het Jiddisj bevatten.

Studioscène

Bijzonder interessant zijn de nieuwjaarskaarten van Chajim Goldberg. Hij werd in 1890 in het Poolse Łuków geboren, werd jesjievestudent, schreef poëzie en studeerde kunst in Duitsland. Hij werkte als schilder, illustrator, karikaturist en fotograaf. Goldberg schiep elk detail van zijn prentbriefkaarten zelf. Hij fotografeerde zijn amateuracteurs in een gereconstrueerde studioscène, tekende details op de foto's in en schreef er Jiddisje gedichten bij. Hij werd in 1943 vermoord door de nazi's. Zijn kaarten werden tussen 1912 en 1918 uitgegeven door uitgeverij Jehudia in Warschau. Het album met prentbriefkaarten van Goldberg werd na de oorlog in de ruïnes van het getto van Warschau teruggevonden. De kaarten zijn in 1990 in Warschau en later in Tel Aviv geëxposeerd. Er is door de Israëlische prentbriefkaartenproducent Palphot een prentbriefkaartenboekje met 32 reproducties uitgegeven ter gelegenheid van die tentoonstelling. Op de achterzijde van de gereproduceerde kaarten staat zowel een Engelse als een Hebreeuwse vertaling. Op de originele kaarten staat geen vertaling van de Jiddisje teksten. De voorzijde van de kaarten is in beide versies gelijk.

Hoewel het hier afbeeldingen betreft die nagespeeld zijn, geven deze kaarten toch een zeer interessant beeld van de levensgewoonten van de joden in Polen aan het begin van de twintigste eeuw. Het moet evenwel gezegd worden dat de voorstellingen op deze kaarten reeds ten tijde van hun publicatie nostalgisch waren, hetgeen wellicht aan het grote succes van de kaarten heeft bijgedragen. De kaarten van Goldberg vallen op door een verfijnde, minutieuze afwerking. Hij signeerde zijn kaarten met H. Goldberg, met H.G. of met Hebreeuwse letters, maar dat laatste was wel uitzonderlijk.

Er zijn door anderen soortgelijke kaarten gemaakt, maar die zijn vaak van veel mindere kwaliteit en doorgaans niet gesigneerd. Veel Amerikaanse nieuwjaarskaarten uit dezelfde periode vallen op doordat de ontwerpen bonter van kleur zijn en vaak fantastische voorstellingen bevatten. Hier is een duidelijke overgang naar de pure fantasiekaart. Sommige kaarten uit Europa zijn voor de Amerikaanse markt heruitgegeven of nagetekend, soms met kenmerkende aanpassingen aan de levensstijl van veel joden in de nieuwe wereld. Zo zijn bijvoorbeeld soms de hoofddoekjes die veel

vrouwen op de kaarten dragen, in de Amerikaanse versie weggelaten. De kaarten zijn in Amerika vaak door Williamsburg in New York uitgegeven, maar gedrukt in Duitsland of Polen.

Vergrootglas

De ontwerpen van vrijwel alle te bespreken kaarten dateren uit de eerste twee decennia van de twintigste eeuw. Deze periode wordt beschouwd als de gouden tijd van de prentbriefkaart. Veel oude kaarten zijn later herdrukt. Alleen kaart 40 is een ontwerp van na de Tweede Wereldoorlog.

De Jiddisje teksten die op de nieuwjaarskaarten voorkomen, zijn al even gevarieerd als de voorstellingen op de kaarten. In veel gevallen zijn de letters zeer klein gedrukt en kan het nuttig zijn om een vergrootglas te gebruiken om de rijmpjes goed te kunnen lezen. Ik heb de teksten in een aantal rubrieken ingedeeld, maar dat is nogal arbitrair, want er zijn teksten die in diverse rubrieken ingedeeld kunnen worden. Er zijn ook kaarten die niet als nieuwjaarskaart zijn bedoeld. Zij zijn dikwijls van hetzelfde type rijmpje voorzien als de kaarten voor Rosj Hasjana. Er zijn zelfs kaarten die zijn uitgegeven met en zonder het opschrift *lesjana tova*. Bij de indeling zullen we geen onderscheid maken tussen deze kaarten. In zijn algemeenheid kan nog gezegd worden dat een groot deel van de kaarten tegenwoordig enigszins primitief aandoet, maar dat men dat een kleine eeuw geleden vermoedelijk niet zo heeft gevoeld.

Op sommige kaarten komen getranscribeerde Jiddisje teksten voor. Doorgaans zijn ze zeer kort, bijvoorbeeld: *A woil gesjeft, havdole goete woch!* Of nog simpeler: *Goet sjabbes*. Verder bestaan er anti-joodse spotkaarten met teksten die voor Jiddisj of voor 'joods dialect' moeten doorgaan (maar het niet zijn). Op dit punt ga ik hier verder niet in. Heel interessant zijn de kaarten die verzonden zijn en Jiddisje correspondentie bevatten. Hoewel maar weinig van deze kaarten bewaard zijn gebleven, wil ik er toch enkele voorbeelden van bespreken.

De kaarten zijn ondergebracht in acht categorieën:

- I Korte opschriften. (kaarten 1-4)
- II Joods leven (kaarten 5-12)
- III Wat men zich zichzelf en anderen toewenst (kaarten 13-19)
- IV Zionisme en emigratie (kaarten 20-26)
- V Romantiek (kaarten 27-31)
- VI Diverse onderwerpen (kaarten 32-38)
- VII Revolutie en catastrofe (kaarten 39-40)
- VIII Kaarten met handgeschreven informatie in het Jiddisj (kaarten 41-42)

In dit artikel zal ik voorbeelden bespreken uit de categorieën **II**, **V** en **VIII**. De besproken kaarten zijn hier in miniatuurvorm weergegeven, maar alle 42 kaarten zijn, compleet met beschrijving, in kleur op de website te vinden (kies in de hoofdtekst de link naar [kaarten](#)). In het onderstaande is de spelling van het Jiddisj gehanteerd zoals die is aangetroffen op de kaarten.

II. Joods leven

5. Voor deze categorie van kaarten is de aan de feestdis zittende familie kenmerkend.

יום טוב פרייד און יום טוב - פריעדען,
וויפיל ברענגט איהר גליק דעם אידען!

Feestdag vreugde en feestdag vrede.
Wat breng je veel geluk voor de jood!

7. Niet alleen de vader komt in de gedichten aan bod, maar ook de moeder:

די גוטע מאמע בענטש די ליכט
 און בעט אַ גוטען יאָר ביי גאָט:
 "אַ, גאָטעניו, קום אונז צו הילף
 און ווייז ארויס אונז דיין גענאָד."

De goede moeder spreekt de zegen uit
 over de kaarsen
 en bidt God om een goed jaar:
 'Ach, onze God, kom ons te hulp
 en bewijs ons uw genade.'

8. Een prachtige kaart – met een moeder en een dochter die elk de zegenwens over de jom tov-kaarsen uitspreken – draagt het gedicht:

אַך, יום-טוב ליכט, אַך, ניי-יאהר
 פלעמלעך
 ווי הייליג זענט איהר אונז און טייער!
 אַ, זאל דאס יאהר אצינד אונז לייכטען
 און שיניען העל, ווי אייער פייער!

Ach, feestdagkaarsen, ach, nieuwjaars-
 vlammen,
 wat zijn jullie ons heilig en waardevol!
 O, moge het jaar voor ons nu lichten
 en helder schijnen als jullie vuur!

9. Bij de kiddoesjafbeelding dichtte Goldberg:

"האסט פון פעלקער און נאַציאָנען
 אויסגעוועהלט אונז, אויסגעקליבען"
 גיב-זשע כחות אונז און יאָהרען
 דיך צו דייענען, דיך צו ליעבען!

'U hebt onder volkeren en naties
 ons uitgekozen, uitgezocht.'
 Geef ons toch kracht en jaren
 om u te dienen, u lief te hebben!

11. Prachtig is de afbeelding naar een schilderij van Leopold Horowitz, *In chejder* (Op school). Een oude leraar leert een kleine jongen de beginselen van het Hebreeuwse alfabet. Het gedichtje is een variatie op een strofe uit het bekende gedicht 'Oifn pripetsjik' van Mark Warsjavski:

זעה זשע, יונגעלע, געדענק זשע, טייערער,
 וואָס דו לערנסט דאָ
 זאָג זשע נאָך אַמאָל און טאַקי נאָך אַמאָל:
 קאָפּץ אַלף – א

Zie toch, jongetje, onthoud toch goed, lieve, wat je hier leert.
Zeg toch nog een keer en dan nóg een keer: komets alef - o!

V. Romantiek

Kaarten met een romantische tekst, waarin een jongeman zijn genegenheid voor een meisje uit, komen vrij veel voor. We zullen er enkele de revue laten passeren.

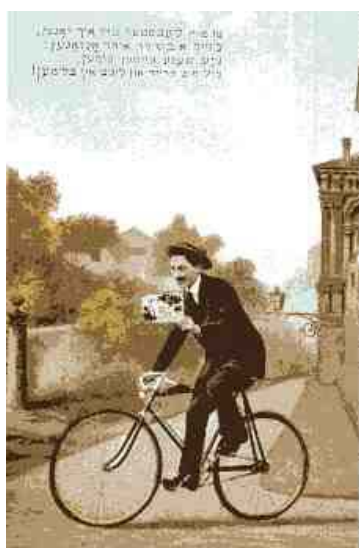
27. Een engel houdt een weegschaal op met geld op de ene schaal en een bruidegom op de andere.
De bruidegom blijkt ruimschoots tegen het geld op te wegen:

אויף איין וואָג-שאַל די מאַטניאַ,
אויף דער אַנדערער אַ חתן.
— זאָג, אַ שענע ליבע מיידעל,
וואָס וואָלסטו גענאָסען! ...

Op de ene schaal een som geld,
op de andere een bruidegom.
— Zeg, o mooi lief meisje,
wat je zou willen nemen?...

28. Een jonge man brengt per fiets schriftelijke wensen aan zijn geliefde. Op de envelop staat *lesjana tova*:

צו מיין ליבסטער טהו איך יאָגען,
כיוויל אַ בשורה איהר אָנזאָגען:
נייע שענע צייטען קומען,
פול מיט פרייד און ליכט און בלומען!

Naar mijn liefste snel ik heen,
ik wil haar een goede tijding aanzeggen:
Nieuwe mooie tijden komen,
vol vreugde en licht en bloemen!

29. Een stel jonge mensen zit in een open vliegtuig met bloemen en een vlag waarop *lesjana tova* staat. De kaart dateert ongeveer uit 1910 en was voor de Amerikaanse markt bedoeld:

טראָגט אונז שניעל דאָס פֿליה-מאַשינדעל.
און עס שווינדעלט פֿאַרן בליק.
זאָג, צי איז עס פֿון דעם פֿליהען,
צי פֿון ליעבעס-גליק!

Het vliegmachientje draagt ons snel.
en het duizelt voor de ogen.
Zeg eens komt dat door het vliegen,
of door liefdesgeluk?

30. Een meisje steekt een bloem in het knoopsgat van de revers van haar geliefde. De romantische scène is door Goldberg fraai en natuurlijk getroffen. Daarmee overtreft hij de naar mijn mening weinig smaakvolle Amerikaanse kaarten:

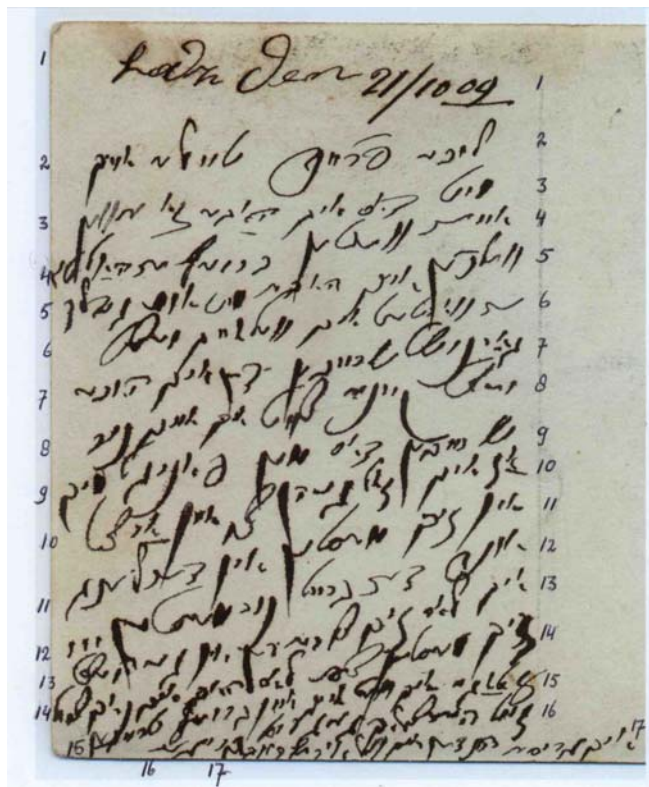

און שענק איך דיר דאָס בלימעל,
וואָס ווייניגער דיר דערביי? –
אַ גאָלד-בעזוימטען הימעל,
אַ לעבען שֶען און פֿרי...

En ik schenk je dit bloempje,
wat jou erbij toe te wensen? –
Een goudomzoomde hemel,
een leven mooi en vrij...

VIII. Kaarten met handgeschreven informatie in het Jiddisj

41. Op een kaart met de voorstelling van het schilderij *Pogrom* van de schilder Hirszenberg is een Jiddisje tekst op de adreszijde geschreven. Ik hoopte dat er op deze kaart gerefereerd zou worden aan de afbeelding. Dat blijkt niet het geval te zijn, althans niet in het deel van de tekst dat ontcijferd kon worden. De kaart is op 21 oktober 1909 in Łódź geschreven en verzonden aan de heer Marcus in Berlijn. Een transcriptie van de tekst, voor zover leesbaar, is te vinden op de website (kies in de hoofdtekst de link naar [tekst kaart 41](#)). De schrijver meldt de geadresseerde onder meer dat hij zijn brief ontvangen heeft, maar nu niet kan antwoorden, omdat hij geen tijd heeft. Hij laat alleen snel weten dat hem aangeraden wordt naar een dokter te gaan om zich te laten ‘meten in de lengte en de breedte’.

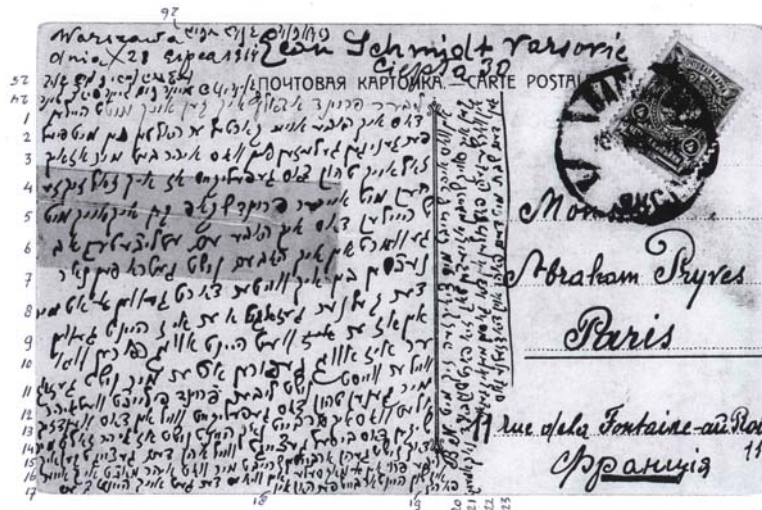
42. Een kaart van een cabaretière met een Jiddisje tekst doet ten onrechte vermoeden dat het om een joodse artieste gaat. Klara Jung was in het begin van de twintigste eeuw razend populair, maar had niets met de Jiddisje cultuur uitstaande. Desondanks is een strofe uit haar repertoire in het Jiddisj vertaald en op de kaart gedrukt, wat erop wijst dat de Oost-Europese joodse wereld openstond voor de westerse, seculiere cultuur.

צו דער קעכין בין איך פֿערקראָכען...
 מען האָט מיר די ביינער גוט צובראָכען,
 "בין דער נאַכט".
 קלאַראַ יאַנג ("פּופּכען").

Naar de kokkin ben ik gekropen...
 Men heeft mij de benen flink gebroken,
 's Nachts'
 Klara Jung (Püppchen).

De operetteschlager: 'Püppchen, du bist mein Augensterne, / Püppchen, ich hab' dich ja so gern...' was een alom bekend liedje, waaraan de artieste haar kunstenaarsnaam ontleende. Tot zover de voorstelling van de kaart, die overigens geen verband houdt met de tekst op de andere kant.

Ook van deze tekst is de transcriptie op de website (kies in de hoofdtekst de link naar [tekst kaart 42](#)) te vinden. De kaart is uit Warschau verzonden en gedateerd 'Warszawa 28 lipca 1914'. De afzender, Leon Schmidt, schrijft naar Abraham Pryves in Parijs. Leon Schmidt heeft een keurig Latijns handschrift, en ook zijn Jiddisj ziet er netjes uit. De spelling en de woordkeus zijn ietwat 'daitsjmerisj', hetgeen in die tijd deftig werd gevonden (zoals ook blijkt uit veel teksten op de hierboven besproken kaarten). Zo schrijft hij איהר en טהון, en פילייכט in plaats van het gebruikelijker אפטר. In de spelling schemert ook de Poolse uitspraak van het Jiddisj door. Zo schrijft hij consequent אין voor און. Leon Schmidt bevestigt zijn vriend Abraham Pryves (die hij aanspreekt met Adolf) de ontvangst van zijn kaart en schrijft dat hij die met genoegen heeft gelezen. Op Pryves' verzoek heeft hij geprobeerd contact te leggen met een vriend van hem. Hij heeft de betreffende persoon echter niet getroffen, en van een kelner gehoord dat de man er wel is geweest, maar weer is weggegaan, waarheen weet de kelner niet. Schmidt vraagt zijn vriend in Parijs vervolgens of die hem het genoegen kan doen hem wat gereedschap te sturen. Hij heeft nog steeds geen werk, en zonder gereedschap kan hij eigenlijk niet werken. Met gereedschap bedoelt hij waarschijnlijk geld. Dan vraagt hij hoe het met de geadresseerde gaat, met zijn vrouw en met hun zoontje, de kleine Max. En of er in Parijs werk te vinden is. Het schrift wordt steeds kleiner en onduidelijker, vooral tegen het eind als hij de kaart vol heeft en langs het adres nog enkele regels in elkaar priegelt. Het ontcijferen van de laatste regels loont echter de moeite. Hij schrijft dat er in Warschau demonstraties met vlaggen waren en dat er in de straten werd gepatrouilleerd. Nu blijkt de datering van groot belang te zijn. Is de kaart geschreven vóór augustus 1914, dan betekent het dat het om patrouilles van Russische soldaten en om socialistische demonstraties gaat. Als de kaart in de herfst is geschreven, zou men moeten denken aan Duitse soldaten en Poolse demonstraties. Het verlossende woord komt van de datering, 28 lipca, want lipiec is Pools voor 'juli'. Het verzoek om geld is stellig het hoofdmotief, maar het is ingebed in vriendelijke woorden en interessante mededelingen. Men valt nu eenmaal niet met de deur in huis.

Wellicht vraagt men zich af waarom hij geen brief heeft geschreven en die in een envelop heeft gedaan. Het gebruik van prentbriefkaarten was echter zeer gebruikelijk in die tijd. Het posttarief voor een kaart was lager dan dat voor een brief. En dat was in die tijd voor zeer veel mensen een goede reden om van prentbriefkaarten gebruik te maken.

¹ Meer over dit onderwerp is te vinden in: Dr. C. Naaktgeboren, *Inleiding in de wereld van de joodse prentbriefkaart*. Deze uitgave van de Vereniging voor Documentatie van Prentbriefkaarten (VDP) is te bestellen door € 12,50 (inclusief verzendkosten) over te maken op girorekening 2147118 t.n.v. Penningmeester VDP te Drunen, met vermelding 'Joodse prentbriefkaarten' en uw naam en adres.

De auteur dankt prof. dr R.G. Fuks-Mansfeld, drs. B. Mouwes en mevrouw H. Naaktgeboren-Schutters voor de verleende hulp.